

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2015

NR 3

2015-08-25

Göteborgs vackraste byggnad?

Denna, utan tvifvel, Göteborgs vackraste byggnad är belägen invid vestra sidan af det s. k. Gustaf Adolfs torg. Man må ej förundra sig öfver dess skönhet. Så afstickande mot det enformiga armod, som i allmänhet utmärker den Göteborgska arkitekturen, då man får veta att Nikodemus Tessin utkastat ritningen till detta hus.

–Uti detta justities palats upptages nedre våningen af rum för poliskammaren och Rådhusets kansli, kontor för Stads- och Sammanskottskassören. Uti

andra våningen äro lägenheter för magistraten och rådhusrättens båda afdelningar. I öfversta våningen träffar man kontor för Stadskamrerare, Stadsingenjörer, Mantalskommisariier m. fl. Stadens tjenstemän. –Det torn som uppskjuter bakom Rådhuset, tillhör Kristinæ kyrka.

Ovanstående färglitografi och text ingår i Vyer af Göteborg och dess omgifningar. Förlag Meyer & Köster's lith. Atel. Göteborg 1863. Samlingen omfattar 12 olika litografier av byggnader i Göteborg.

Föreningen för Västgötlitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Anne Andersson, Vårgårda, 0322-624713
anne.andersson@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-187 42
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@vgregion.se

Årsavgift 2015: Enskilda medlemmar 100 kr,
Åtta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

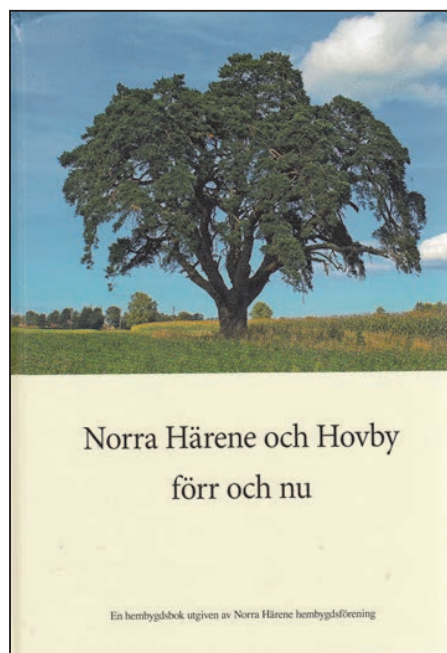
Carina Håkansson, Alingsås
Christina Jonsson, Hjo
Elisabeth & Roland Lyhagen, Svalöv
Gun Pettersson, Salstad
Margareta Smedberg, Lidköping
Björn Svennung, Alingsås

Värva en ny medlem – meddela oss namn och adress
(skicka en email till sven-olof.ask@tele2.se eller med-
dela via brev Box 325, 532 24 Skara), så skickar vi ett
välkommen till den nye medlemmen.
Som tack får Du därefter kostnadsfritt vår senaste bok!

Bokloppis i Skara

Stor bokloppis (Kvarnemoloppis del II) blir det i Skara
(Gamla biblioteket) under kulturveckan kl. 19-24 den
10 oktober. Veckan därefter öppet kl. 10-17.

Årets julklapp i Härene och Hovby

Norra Härene och Hovby har fått en ny hembygdsbok.

När man för några år sedan började planera för en ny hembygdsbok i Norra Härene hembygdsförening var ambitionen att leta upp och på kartan pricka in de torp och gårdar som nu är försvunna. Man cyklade runt i bygden med ett kartblad i handen. Med det materialet som grund letade man i husförhörslängder och mantalslängder efter de människor som hade bott på de här nu försvunna boplatserna.

Under arbetets gång kom man fram till att boken borde omfatta alla boplatser, både befintliga och försvunna och att man skulle leta fram alla boende där från början av artonhundratalet fram till nu. Det blev många timmar vid datorn och letande i röstlängder och mantalslängder. Man bestämde också att man skulle ha foto på alla bostadshus och i vissa fall komplettera med äldre foton ur föreningens arkiv.

Bra jobbat

Nu har boken kommit ut och bokkommittén kan vara mycket stolt.

Boken börjar med 15 kartor där alla fastigheter finns med och tydligt angivna. Sedan följer ett antal sidor som presenterar Hovby och därefter Norra Härene. Dagens bostäder finns med på färgfoton och en kort presentation.

Soldater och ryttare har man också haft i Norra Härene och Hovby och de ägnas gott utrymme i boken. Det finns dessutom att antal lite längre artiklar som gör boken än mer intressant. När man vet att boken Gods och Gårdar som kom ut för cirka 65 år sedan fortfarande lockar till läsning är det säkert den nya hembygdsboken som kommer att finnas som ett bygdens uppslagsverk i femtio – sextio år framöver. Årets julklapp i Norra Härene och Hovby blir säkert den nya hembygdsboken.

Leif Brunnegård

Norra Härene och Hovby förr och nu. Bokkommitté: Märtha Pettersson, Bertil Karlsson, Jan Harrisson. Ingemar Karlsson, Börje Stern, Margit Ingemarsson och Leif Nättorp. Eget förlag. 374 sidor.

Johannes Herbinus och Trollhättefallen

År 1698 trycktes i Amsterdam en skrift på latin vars innehåll är av stort intresse för västgötalitteraturen. Det är holländaren Johannes Herbinus (1633-1679) "Disertationes de admirandis mundi cataractis". Boken handlar om världens alla vattenfall och beskriver både Mölndal, Ström vid Lilla Edet och Trollhättan. Herbinus text är översatt till svenska av C. O. Lagercrantz och ingår i Samuel Brings artikel "Trollhättan i litteraturen" i samlingsverket "Trollhättan, dess kanal och kraftverk", Stockholm 1916. Nedan presenteras en ny översättning av texten.

Boken är ytterst sällsynt och har länge stått på min söklista. Även om det bara är en liten del i den som behandlar Västergötland så bör den ändå inlemmas i en samling av Västgötalitteratur. För knappt ett år sedan fick jag erbjudande om att köpa boken och självklart var det bara att slå till! Ett litet exlibris i boken avslöjar att den har stått i J. A. Freilichs bibliotek. Denne samlade intensivt under en kort tid men fick se sin samling försäljas i New York under 2000-talet.

Sveriges första sluss

Vattenvägarna var utan tvivel betydligt viktigare förr än vad de kanske är idag. Vattnet sammanband orter och städer, liksom länder och kontinenter.

Det är i år fyra hundra år sedan Sveriges första sluss, vid Lilla Edet, togs i bruk 1607.

1752 stod slussen vid Vänersborg färdig och för två hundra år sedan invigdes äntligen en fungerande slussled förbi de dånande Trollhättefallen – det sista hindret för sjöfart mellan Vänern och Västerhavet. Genom dessa slussar kunde förbindelsen till Vänern avsevärt förbättras och de kom att vara oumbärliga då vattenvägen till Östersjön genom Göta kanal blev verklighet. Slussarna kom att betraktas som ett teknikens underverk.

Redan på 1500-talet hade Olaus Magnus i sin historia om

de nordiska folken beskrivit fallen vid Trollhättan som "en sinnebild av helvetet [...] Ljudet hördes på många mils avstånd".

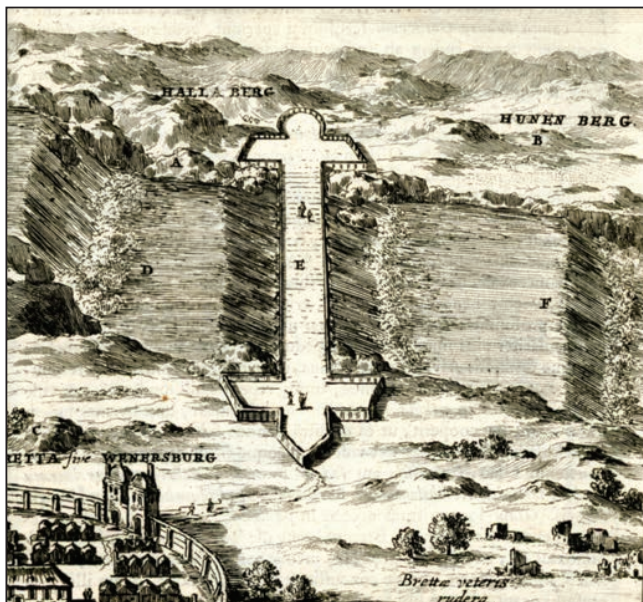
Fallen hade dock inte tidigare hindrat sjöfart mellan västkusten och Vänern. Den norske kungen Harald Hårdråde sägs redan 1064 ha tagit sig från Kattégatt till Vänern genom att dra sina sextio skepp på land, vid sidan av Trollhättefallen. Under medeltiden och ända fram till år 1800 fick dock alla varor (utom grova timmerstockar) lastas om vid fallen och transporteras förbi dem med häst och vagn.

Universalgeniet Polhem

Christopher Polhem lyckades intressera Karl XII för en vattenväg mellan Nordsjön och Östersjön. Kanalbygget påbörjades, men 1718 upphörde projekteringen i samband med konungens död och efter detta bakslag fanns inte längre någon ekonomi för sluss- och kanalbygget. Först efter trettio år sattes arbetet åter igång och Polhem gjorde en plan för slussbygget vid Trollhättefallen. Man skulle spränga en tunnel stor nog att ett fartyg med nedfällbara master kunde åka in i den. Sedan skulle vattnet lyfta fartyget de femton metrarna upp i ett lodrätt schakt som sprängts ned till tunneln.

Polhem dog 1751 och med honom svalnade intresset för projektet. Och när ett stort timmerlass krossade ett fundament en natt och ett sextiotall arbetare föll i vattnet stoppades arbetena helt. Men "Polhems sluss" finns kvar i dag som ett monument över ett storslaget misslyckande.

På 1790-talet kom man på att det var enklare att i stället spränga en ny kanal öster om fallen och några år senare var den första slussleden förbi fallen klar. Trots en höjdskillnad på drygt 43 meter kunde man nu transportera människor och gods billigt, säkert och snabbt. Slussleden med kanalen sågs vid färdigställandet som "världens åttonde underverk".

Johannes Herbinus

Ute i Europa var intresset för Trollhättefallet stort och otaliga besökare har tagit sig till Trollhättan. Antalet reseberättelser där Trollhättan och fallen nämns är otaliga och platsen drog till sig människor som hade hört talat om "Helvetets dån" och som kom att stå häpna inför naturens under. Det är i detta ärende som Johannes Herbinus reser från Holland till Trollhättan. På sin resa får han vara med om både det ena och det andra dråpliga. Men vi låter honom själv berätta i sin avhandling:

Avhandling över världens beundransvärda över- och underjordiska vattenfall, deras uppkomst, elementens omlopp, varvid samtidigt fastställts den sanna och riktiga orsaken till havsvattnets återflöde, och där även den sanna platsen och läget i Palestina för det jordiska och först skapade Paradiset återupprättats, vilket visas i en chorografisk bild och fastställts mot Utopier, Indianer, Mesopotamier och andra, författad av M. Johannes Herbinus, Bicina-Silecio.

Avhandling 8

Om vattenfall i nordiska älvar.

Kapitel 17

Om Trollhättefallet

I. Trollhättan är ett flödande vattenfall ur havet Vänern i Västergötland. Genom sin nog så kraftiga ström låter det vattnet störta fram med dån och bär det vidare i brant rörelse till Göteborg och Västerhavet.

II. Detta västgötska fall går under flera benämningar. Invånarna kallar det för Elva, som på danska och svenska betecknar själva företeelsen älv. Andra framhåller det lite mer förklarande namnet Gothelba eller Gothelva, därför att den är en berömd älv i Västergötland. Olaus Magnus (i Hist Septr. Bok 2, kap. 20) ger den det fördärliga och avskyvärda namnet Trollhättan, vilket han härleder från det götaländska "Trulhätten", som är sammansatt av det gamla och ökända ordet "trull", det vill säga "demon", och ordet "hättan", "mössa" eller "hatt". På så sätt verkar Trollhättan på folkspråk betyda "Demonens huva". Han ger även etymologiska förklaringar:

1. Lemurer, nympher eller älvor som dansade på den platsen och andra demonlika skrämselfverk och järtecken som om natten brukade bortskrämma de gamla götaländska invånarna, när de

förde sina boskapsflockar i bet.

2. Det fruktansvärda dånets från vattenfallet. Och det han säger är inte helt gripet ur luften, ty det tunga fallet av vatten ned på de lägre liggande klipporna framkallar ett dånande och fasansväckande ljud som liksom dånar tillbaka. Detta ljud kan höras en germansk mil, på samma sätt som havets stormvägor.

Den ärevärdige Herr. D. Jonstonus, läkare och filosof, berömd för sina skriftligt publicerade meriter, anser i Libr. Thaumato-graph. Classe 2, artikel 4, att ljudet från Trollhättefallet kan höras på 20 italiska mils avstånd. Men den berömda Wendelinus, i sin Libro de Amirandis Nili, och även M. Rawe, i sin Cosmogr. Sid. 597, menar, med utgångspunkt från Olaus Magnus, att dånets från Trollhättan hörs ungefär 20 mil (20 000 dubbelsteg). Det fantastiska ryktet om detta sporrade mig, så att jag inte kunde få någon ro, förrän jag efter alla slags faror och besvär kunde styra min färd mot Norge och Göteborg och därifrån till denna berömda plats, fastän sommarens lockelser inbjöd att segla till Stockholm. När jag närmade mig Göteborg, huvudstaden i Västergötland, som är beläget sex mil från Trollhättan, tvättade jag mina öron och öppnade dem genom att gnugga med fingrarna och tryckte dem mot marken. Härvid skrattade de stadsbor, som råkade gå i närheten av mig vid stadsmuren, och trodde att jag var fullständigt galen. Magen började bli ganska orolig eftersom jag inte visste vad jag skulle tro om Olaus Magnus och D. Jonstonus. Därför skyndade jag mig dagen efter min ankomst att bege mig för att skåda det där demoniska raseriet och den upproriska floden Elva. När vi så var knappt två mil från Trollhättan, spetsade jag på nytt öronen, och då de inte kunde uppfatta något överhuvudtaget, kysste jag liksom bönfallande moder jord med båda öronen på helspänn, för att kunna uppfatta det sägenomspunna ljudet. Men ingen sådan fläkt ville flyga till mina sinnen. På grund av auktoriteten hos dessa så stora män, anklagade jag snarare min dåliga hörsel, och frågade därefter mina följeslagare, om de männe kunna höra något. Men de försäkrade att de inte kunde höra eller uppfatta något ljud från vattenfallets plats. Jag var irriterad över att ha blivit lurad så av skvaller och av opålitliga böcker och bjöd att båten skulle styras mot byn Ström som ligger på den norska stranden, endast en mil nedom Trollhättan. När jag hade lagt till där, efter att ha korsat älven, älva flyter nerför, och då vattendånets inte ens där kunde nå mina öron, tog jag, när kvällen närmade sig, in som gäst hos en ryttmästare vid namn Thomas Larsson, om vilken jag ovan, lib. I, cap. 6, har talat utförligare. Jag frågade honom ingående om det så berömda trollhättedånets, och han svarade att ljudet hörs såsom ett stormpiskat hav en halvmil från Trollhättan, men att något ljud kan uppfattas även här, i byn Ström, om natten när vinden ligger på rätt håll. Om natten lade jag huvudet mot marken och märkte därvid en skälvning i jorden och ett lätt brus. Till min skada och fara för mig själv förstod jag att även stora män kan bli lurade så lättvindigt, och jag upptändes av en rättmätig förargelse över Olaus (Magnus), som var född i norden, och som för oförsiktiga läsare bakom ljudet.

III. Älven rinner med sina fall här i Västergötland fem större svenska mil, sex mindre tyska, förbi Göteborg, et quidem prater propter, vid den sextioförsta breddgraden. Sjön Vänern och hela det västgötska området ligger ungefär hundra orgyarer högre än därintill liggande Bahu, Nilhus och Göteborgs provinser, något som syns tydligt från Trollhättans berg som vetter mot havet. Därefter, sedan jag besett älven vid Trollhättan och var i Bretta, fick jag härbärge av en tysk och samtalande med honom i hans trädgård hela natten om att ingenting var så svårupptäckt som just natten, eftersom det var möjligt att vid tolfte timmen med lätthet läsa och skriva även de minsta skrivtecken, något som

jag inte kunde göra i den lägre liggande och av klyftor fyllda Göteborgstrakten.

IV. Denna Elva har sitt ursprung i den vidsträckta västgötska sjön Vänern, som Olaus Magnus har omtalat mer grundligt. I norr finns dock tre sjöar:

1. Den stora Vättern, som skiljer Östergötland från Västergötland och skär igenom dessa områden. I dess navel ligger ön Wissing, som i sitt inre är fylld av härligheter i en enorm utsträckning. På dess strand är rest ett kloster, bekostat av den för sitt heliga leverne och sina uppenbarelsen berömda Birgitta och hennes dotter Katarina.

2. Den andra sjön, Vänern, är långt mycket större. Den breder ut sig uppemot 130 italiska mil på längden och nästan lika mycket på bredden. 24 älvar flyter ut i den från Norge och Dalarna, men endast genom en enda mynning, Elvas i Trollhättan, har den ett utflöde. Det är så att man misstänker något hemligt underjordiskt utflöde.

3. Den tredje sjön, och den vidsträcktaste av dem alla är Mälaren, som i Stockholm under Söderbron och Norrbron mynnar ut i Östersjön. Jag har färdats över dessa sjöar och funnit dem farbara. I Lappland finns en annan sjö vid namn Lullatresch, som är trehundra italiska mil lång och hundratjugo bred. Denna har Olaus Magnus behandlat mer ingående på dess plats.

V. Elva flyter ut ur sjön Vänern och faller genom tio falltrappor ut i havet. Det första trappsteget som leder nedåt ligger alldeles intill mynningen i Vänern vid foten av berget Halla, som av lokalbefolkningen kallas Hallberg, såsom man kan se på bilden vid bokstaven A. Här kastar sig Elva strömmande över brusande klippor, D, och strax far den längre ned i en liten brant. Den liknar den Rheinfeldensiska forsen i Schweiz, som strömmar under bron. Det andra trappstegets kraft är större; det ligger ungefär 300 dubbelsteg från det förra, men en halv tysk mil från Bretta, som också kallas Wenersburg, C, och det faller brant utför med väldig kraft, men strömmen är mindre under bron, E, som på båda sidor är befäst med träskansar. Här går vägen från Göteborg till Stockholm över vid foten av berget Hunneberg (eller Gottenberg) B. Härifrån öppnar sig de ymniga västgötska fälten, och här uppvisar lokalbefolkningen ruinerna efter Alarik, deras förne konung. F visar det tredje trappsteget 200 dubbelsteg längre ned, där forsen strömmar över branta klippor, Härifrån skyndar den strax med lugnt vattenflöde mot trollhättefallet.

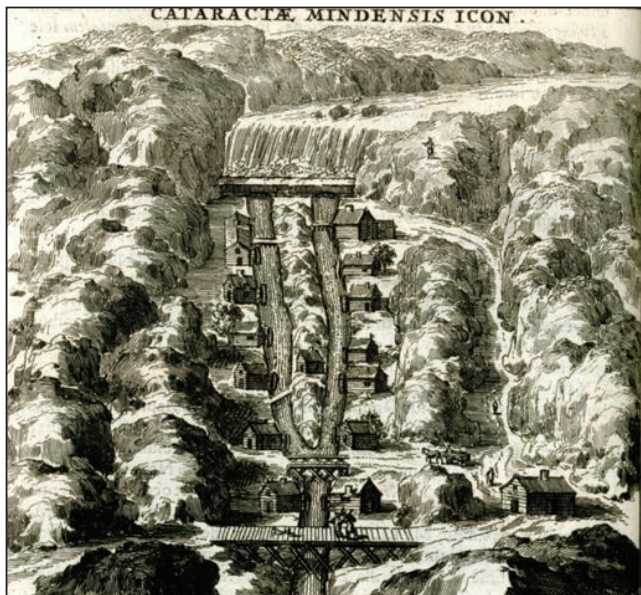
VI. Efter att ha passerat dessa platser strömmar så älven med största kraft, här vid trollhätteberget, tre mil nedanför mynningen i Vänern, i ett stort fall från de höga klipporna, huvudstupa och med väldigt då ned mot de underliggande klippblocken, som här och var ligger utspridda i den upprörda vattenbassängen nedanför. Jag betraktade detta avgrundssvalg i det att jag lade mig ut över det svårtillgängliga och mot fördärvet störtande stupet, A; och med viss höjdskräck darrade hela min kropp vid åsynen av fallet som gapade i mörkret. Icke desto mindre gjorde jag, efter bästa förmåga, en konstnärlig skiss av vattenfallet, och när den var klar överlämnade jag den åt andra för korrigering, och nu då den blivit rättad låter jag dig såsom du här ser, käre läsare, ta del av den sedan den blivit mejslad i koppar. Den lodräta höjden eller djupet hos det största av fallen, markerade med bokstäverna K och Theta, är cirka 60 fot. Älven Trollhätta strömmar emellertid fram i fem åtskilda bassänger eller trappsteg mellan fem större öar, som har utmärkts med siffrorna 1, 2, 3, 4, 5. Därefter, när vattnet så många gånger har slungats och rivits sönder, löses det upp i ett stigande moln, som om vintern

täcker hela vattenfallet, så att det helt döljs för blicken, och man ser eller hör inget utom mullret och molnet. Därför är det inte helt utan fog man om vintern, med Olaus Magnus ord, kan kalla Trollhättan en demons hätta eller boning, en förskräcklig Acheron med skallet från den trehövdade Cerberus eller en avgrund som öppnar sitt svalg mot underjorden. Olaus säger att denna plats är ett straff för dem som bor i närheten, något som jag själv erfarit vara sanning. Denna plats är nämligen så utsatt för jordskalv, att när oväder tornar upp sig, börjar befolkningen stelnas av skräck, att den eländiga metamorfosis, jordskredet eller jordförflyttningen, som de kallar jordenfall, skall bringa skada över dem själva och deras ägodelar.

VII. Men på samma sätt som ingenting är så olycksbringande eller hemskt, att det inte också på något sätt kan vara till nytta, så är det också med Trollhättan: efter sina åtskilliga hotfulla sidor, visar den också fram sina fördelar. Invånarna vid Trollhättan hugger ned och kvistar timmer till tjocka båtmaster vid sjön Vänern. Därifrån för de dessa med strömmen längs Elva till fallet Theta och K. Där faller en del ned oskadda utför stupet, men de flesta slås mot de spetsiga klipporna på botten av fallet och krossas i stycken. Så stor är där det framforsande vattnets kraft. Men de som faller oskadda utför fallets stup drivs av bönderna med hjälp av stänger och hakar mot Göteborg, och de forslas genom åtskilliga trånga passager vid kvarnfall. Där blir de uppköpta och fraktas till Spanien, Frankrike och England där de säljs för ett högt pris.

VIII. En annan nytta med Trollhättan är verkligen fantastisk. Ty invånarna utsätter sig för vattenfallets alla faror och hot och upprättar vid floden, ja till och med där fallets kraft är som störst, hantverksmaskiner till att klyva stockar till plank och spannmålskvarnar, och av detta gör de sig stor förtjänst. Detta bruk kan även med häpnad beskådas i Norrköping i Östergötland, där vattenfallet inte faller ned endast på en plats eller i en kraftsamling utan tunnas ut mellan olika klippbranter och så sträcks ut långt, liksom i trappor, och strömmar ned längst olika kanaler under brus och då från vattnet som slår mot stenblocken längst båda sidor. Vid dessa vattenfallsbassänger finns många kvarnar och hydrauliska apparater uppförda. Här smälts och förädlas koppar (som på folkspråket kallas kopparkakor). Denna metall blandas med en annan och omsmälts till brons, och av detta förfärdigas efter många förberedelser olika verktyg, som sedan med båt exporteras till England och andra länder. Man skulle

verkligen kunna säga att det är ett slags cyklopiskt samhälle som byggts på detta vattenfall.

När man ser Trollhättan, eller det där fasansfulla vidundrets hätta, måste man tillstå att det är helt omöjligt att passera över fallet. Men det var en våghalsig bonde eller (som jag skämtsamt vill kalla honom) vettvilling, som ville förskaffa sig berömmelse för sitt mod och inför åskådare, som häpnade över dristigheten och faran och beklagade sig över tilltaget, oskadd tog sig över från ö 3 till ö 2. Till evigt minne över händelsen reste han samtidigt där på en hög ett stenmonument, Q. Därefter tog han sig med nöd och näppe oskadd åter tillbaka till de sina, då älven höll på att dra honom till fallet. Ingen har därefter dristat sig att utsätta sig för denna fara. Men att ta sig över det största fallet, K, är sannerligen befängt och omöjligt.

IX. Denna plats är idag inte enbart utsatt för alvernas demoniska bländverk, som Olaus vittna om, utan även stråtrövare. Där finns nämligen en naturligt utgrävd grotta, I, där rövare efter sina dåd drar sig tillbaka och kan vara säkra ett litet tag, till dess att de i den kalla vintern blir förrådda av röken som strömmar ut ur grottan, blir utsläpade därifrån av västgötska ämbetsmän och straffas med döden. Olaus Magnus, Historia Septentr., I, c, beskriver grottan på följande sätt: Nedanför branten, säger han, finns det en rövargrotta, som man kan nå längs en smal stig. Den besöks endast av rövare och vilda djur. Eftersom floden är strid och rik på virvlar, tror man att ingen misstänker alls om att där skulle finnas en samling illgärningsmän, särskilt inte sommartid. Sålunda, fastän uppskrämd av faran det innebar för de övriga och av ryktet om rövarena, utbad jag mig om Guds beskydd och tvekade inte att tillsammans med min tjänare och tre andra ledsagande ortsbor, som var beväpnade, klättra ner för de acherontiska klipporna.

X. Sedan floden Elva avklarat sammandrabbningen med klippor och stenblock i vattenfallen, flyter den nedåt i nio trappsteg till den ovan omtalade byn Ström, A, som den 7 oktober 1648 skakades av ett förfärligt jordskred, och genom ett litet triangelformat vattenfall; och slutligen i det tionde och sista trappsteget, ett mindre fall, kommer den fram till en by och ett sågverk som av invånarna kallas Edett. Nu flyter den fram i lugnare mak och bär större båtar till Göteborg, till dess att den i två armar omfamnar ön Elsinga (jag tror att det är mer rätt att skriva Elvsinga av floden Elva) och strömmar ut i den västra oceanen.

XI. När jag ivrigt frågade om saker som rör de norra länderna, berättade invånarna med viss vidskepelse om vissa spökelser, nämligen Älvor, och om de olyckor med vattenståndet som inträffade 1618 och 1655, just det året jag företog min resa. Ty genom att vattnet vände sitt lopp eller genom brist på vatten, torkade Elva ut så till den grad ut, att invånarna och deras boskap torrskodda och oskadda kunde passera över flodbädden. Götarna menar att detta är ett illavarslande tecken och förutspår förskräckta antingen att kungen skall dö eller att landet skall hemsökas av krig eller att någon annan stor omvälvning skall ske i området i norr. Samma år, 1665, utsattes floden Gulsan i Värmland för vattenbrist och under 24 timmar var den uttorkad, laxar sprattlade och andra fiskar kunde fångas med bara händerna. Jag har av ortsbefolkningen hört att även floden Motala i Östergötland ofta råkar ut för samma sak. Detta är visserligen inte ovanligt i norra länder, utan brukar ofta inträffa och medför alltid skada och stor fruktan genom sitt illavarslande tecken.

XII. Åsikt om vattenståndet i de norra länderna.

För det första står det klart att den allsmäktige Skaparen, lovad i evighet för sin gudomliga vishet, skapade marken i de norra länderna så att den var full av håligheter och gångar drogs under jorden. Där instiftade han ett slags gemensam förbindelse av vatten. Att en sådan finns mellan Vita havet, Pezorke, Bottniska viken och Norska Charybdis Muscana har vi inte bara lärt oss nyligen av A. Kircherus, utan det är klart för allas blickar och vi ser det med egna ögon. Med indicier pekar även de inhemska experterna enigt på att även mellan sjöarna, Vänern, Vättern och, den största av dem, Mälaren finns en förbindelse under jorden. Då det nu bevisligen förhåller sig på detta sätt, kan vi slätt sluta oss till att flodernas i de norra länderna vattenstånd och vattenbrist kommer av detta.

Johnny Hagberg

Artikeln är tidigare införd i Meddelandet augusti 2007. Här återges den i något förändrad version.

Intresserad av Exlibris?

Varför inte bli medlem i
Svenska Exlibrisföreningen?
Medlemskap för 2015 kostar 225 kronor
Plusgiro 33 45 82-4

Västgötalitteratur på Facebook

Hittills har 223 personer anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida.

Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Författarinnan Brita Oledal

Författaren Brita Oledal föddes 1906 i Hovby, som ligger strax utanför Lidköping. Hon var dotter till komminister Josua Smedberg och hans hustru Anna, f. Berglund.

Dessutom var hon sondotter till en av förgrundsgestalterna i 1800-talets kyrkliga väckelse i Skara stift, nämligen C J Smedberg i Ryda.

Efter flickskola och praktik i familjer och storhushåll kom hon in på Fredrika Bremerförbundets lantushållningsseminarium 1927 och tog examen 1929. Under några år efter utbildningen arbetade Brita Oledal bland annat på ett skyddshem för flickor i Lysekil och därefter på yrkesskolan i Göteborg.

Sommaren 1940 gifte sig Brita med lantbrukaren Bror Oledal och flyttade till Värmland där hon arbetade tillsammans med mannen på gården. Så här berättar Brita Oledal själv:

I tio år arbetade jag som husmor på vår gård i Brunskog, tills min ögonsjukdom lade hinder i vägen. År 1949 gick jag igenom min första ögonoperation, som tog synen på mitt ena öga. Då jag efter detta tvingades att gå mer varligt fram med tungt arbete, blev följden att vi sålde djuren och lade av det aktiva jordbruket. Det var då jag smått började skriva. När jag vintern 1957/58 låg på sjukhus för nästa serie ögonoperationer, också de misslyckade, hade jag sedan något år manuskriptet till min första bok på förlaget och hade nästan hunnit glömma av det. "Bakom slutna ögon" skildrar min första sjukhustid. Boken kom ut 1960, sedan jag blivit helt blind. Att jag skriver är inte trots min blindhet, snarare tack vare.

Det var under sjukhusvistelserna som Brita och hennes medpatienter började berätta för varandra, historier ur "levande livet". Avsikten var i första hand förströelse och för att tiden skulle gå fortare. Mycket av berättandet blev till slut lite av terapi för Brita själv och oron för framtiden lättade något. Det var Bror som ordnade med en skrivmaskin. Brita som aldrig rört en dylik maskin, var först inte intresserad, men "någonstans måste mina sysslolösa fingrar vara. Det dröjde inte så länge, förrän jag upptäckte att här gick vägen till ett nytt sätt att berätta".

I boken "Symaskinsresan" från 1977 har Brita Oledal skrivit om sin mors släkt och släktgården Gimmene som ligger i tidaholmstrakten.

I Meddelandet nr 2 från 1977 skriver Sven-Evert Gustafsson följande:

Brita Oledal har tidigare i böcker om Sara skildrat sin uppväxt i ett prästhem på västgötsläätten; Livstycet (1969), Då log Sara (1971) och Skottår (1973).

I Symaskinsresan försöker hon rekonstruera sin mors barn- och ungdomstid under förra seklets tre sista decennier. Vi får följa familjen Berglund på Gimmene gård i Vättak med dess stora barnaskara i ett hus med 15 rum och med en stor tjänarstab. Stoffet kommer från den tid då författaren som liten flicka höll mamman sällskap i hennes göromål: "Uppvuxen i en tid långt före radio och TV gjorde jag min första fantastiska utflykt med hjälp av en gammal symaskin, märke Nornan. När min mor satte igång lät det som ett tåg – inte stor idé att försöka överrösta det ljudet. Jag låg uppkruken på schäslongen vid sidan om och bevakade hennes flit – ett ensamt litet sladdbarn, utan någon att leka med". Men stoffet kommer också från allt vad andra, både familjemedlemmar och övriga, berättat samt inte minst från bevarade brev. Man skrev till varandra flitigt på den tiden till och med om man bodde bara på kort avstånd från varandra, först i slutet av skildringen dyker telefonen upp.

Symaskinsresan ger oss en färgstark skildring av livet på Gimmene i Vättak, Hömb i Yllestad med flera gårdar på Falbygden. Förbindelserna med traktens prästgårdar är livliga. Det var naturhushållningens tid med massor av arbete med slakt, matlagning, sömnad och vävning, med stora hushåll och mycket tjänstefolk. De större gårdarna hade brännerier och till potatisupptagningen på hösten strömmade obesuttna till i mängder. Men det var också visiter och sällskapsliv, egendomsaffärer och lånetransaktioner. Förvånansvärd är den flitiga reseverksamheten för studier och arbete till Norge, Tyskland, USA med flera länder.

Tiden bryts av nymodigheter, som man kunde köpa i Falköping eller Skövde. Järnspisen kommer och det blir svårt att vänja sig att laga mat och baka på den, symaskinen också – en av märket Nornan. Även andra brytningar ligger i tiden. Modern väljer själv och mot föräldrarnas samtycke en annan livsväg än den traditionella: att bli samariter-syster. Det innebar konflikter och samvetsnöd.

Ätminstone i början kan det vara svårt att få ordning i det stora persongalleri som man möter i boken, alla Annor och Idor, alla släktrelationer, alla anställda och grannboende. Därtill kommer att ”den nyfikna lilla flickan som gav sej ut på resa med ett symaskinståg och trodde att hon skulle kunna följa spåret rätt igenom en annan människas liv råkade på många besvärligheter – ibland var rälsen uppriven eller växeln fellagd”. Men fragmenten i början övergår till allt klarare konturer.

Brita Oledal har genom Symaskinsresan berikat västgötalitteraturen på ett område där det föreligger få exempel tidigare. Boken är en etnologisk-social-psykologisk rekonstruktion av ett omvälvande skede. Källorna är brev och berättelser vars detaljer sytts samman till en trovärdig helhet”.

I boken Trädet på slätten (1979) har Brita Oledal fortsatt att berätta om sin släkt. Denna gång behandlar hon faderns släkt och materialet består av en stor brevsamling. Här skildras bland annat Hovby, Härene, Ryda och Norra Vånga.

1976 mottog Brita Oledal Lidköpings kommuns kulturstipendium och 1978 utsågs hon till stipendiat för de så kallade Ingemarsspelen. Ingemarsspelen bygger på Selma Lagerlöfs roman Jerusalem som handlar om Näsböndernas utvandring till det heliga landet i slutet av 1890-talet. I samband med att Ingemarsspelen framfördes sommaren 1978 höll Brita Oledal högtidstalet och tackade för stipendiet.

Brita Oledal avled 1981 i samband med en resa till Mallorca där hon skulle fira sin 75-årsdag och samtidigt inhämta ytterligare stoff till en påbörjad bok.

Annicka Berggren

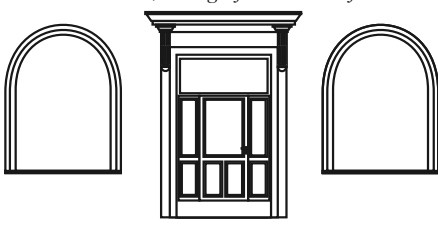

Antikvariat Tranan

Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

MATS REHNSTRÖM

Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS NYHETSBREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstroem@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstroem.se

Ebba Månsdotter Lilliehöök

- 13 januari 1529 – 29 september 1609
- Hon föddes på Upplo gård norr om Alingsås
- Fadern var med i ”Västgötabullret” och avrättades 1529.
- Gifte sig med Sten Eriksson Leijonhufvud och blev hon svägerska med drottning Margareta Leijonhufvud.
- Drev de många godsens medan maken var iväg på statliga uppdrag.
- Hon fick epitetet ”Grev-Ebba” bland annat på grund av sin bestämdhet.

Ebba Månsdotter Lilliehöök föddes på Upplo gård i Magra i nuvarande Alingsås kommun. Hennes mamma var Brita Jönsdotter Roos av Ervalla och pappan var riksrådet Måns Bryntesson Lilliehöök (1493–1529). Han var känd som en av dem som stod bakom ”Västgötabullret”; ett uppror 1529 mot Gustav Vasa för att förhindra honom att införa den lutherska reformationen. Han straffades med avrättning. Själv följde Ebba Lilliehöök sin mamma Brita och hennes nye make Christoffer Andersson till Tyskland 1543, där hon stannade i fem år. Väl tillbaka i Sverige igen gifte hon sig med riksrådet och riddaren Sten Eriksson Leijonhufvud (1518–1568), bror till drottning Margareta, Gustav Vasas andra hustru. Genom detta giftermål blev hon en av Sveriges förnämsta och rikaste damer. Under äktenskapet bodde hon först i Småland, där maken var ståthållare (titel för befälhavaren på de kungliga fästningarna). Efter makens död bodde hon på olika gårdar i Västergötland, främst på Lärjeholm, Angereds socken, och Gräfsnäs, som då beskrevs som ett av landskapets praktfullaste slott. Hon blev bland annat friherrinna till Gräfsnäs, grevinna med Raseborg i Finland och ägde även Kägöholm.

Hon beskrivs som driftig, effektiv, handlingskraftig, ovanligt vacker och intelligent dam, en originell brevskriverska som intresserade sig för jordbruk, trädgårds- och kreatursskötsel. Men hon är mest känd för eftervärlden som en orolig, stridslysten, barsk, hård, hänsynslös, härsklusten och temperamentsfull kvinna. Hon stod i ständig fejd med sina grannar och underlydande. På grund av sin bestämdhet kallades hon för ”Grev Ebba”. Åttio år gammal dog hon på Lärjeholm i Angered.

Källor: Svenskt Biografiskt lexikon, Bjärkebygden av John Winqvist, Lilliehöök av Curt Munthe, Släktkalender för Lilliehöök av Christer L:son Lilliehöök, Wikipedia, Ingela Lilliehöök, www.wadbring.com

AM Alströmer

Lärt och lättamt om livet här förr

Bjälkared, Skölvene. Mycket kretsar kring gårdar som den här, fotograferad av Gunnar Arnborg 1955.

När mor hade fött barn orka hon inte gå till lagårn för att mjölka. Men hon släpa sig ut till yttertrappan, så ledde far fram ko´a till henne. Hon fick sitta där och mjölka på den kalla stentrappan. Det var ofta på vint-rarna!

Detta inträffade på soldattorpet 391 i Bjälkareds rote i Skölvene, och det är sonen Erik som berättar om mammas gränslösa slit för Gunnar Arnborg som tillsammans med fru Hjärdiss ägde det forna soldattorpet i drygt 30 år. Fadern var ute på regelbundna övningar som indelt soldat, men var dessutom borta på olika arbeten för att få ihop till maten. Så hustrun fick en mycket tung börda.

Men som god folkbildare förklarar Arnborg bakgrunden till att morgonmjölkningen självklart var ett kvinnojobb. Sedan flera hundra år ansågs det farligt för manfolk att mjölka. Inget fick ge misstankar om otillbörligt umgänge med djur, tidelag. Det var faktiskt fler som avrättades för tidelag än för häxeri.

Lärde för livet

Gunnar Arnborg återger berättelsen i den nya boken *Stigar och vägskäl. Kultur i närmiljö*. Det är väl egentligen ett slags memoarer, men Arnborg har verkligen inte gett sig själv någon huvudroll. Vi får veta att han är född i Falköping men tillbringade stor tid av uppväxten i Skölvene socken i Gäsene härad och kanske lärde han för livet lika mycket där som vid Göteborgs universitet. Han blev bl a folkhögskolelärare, och hedersdoktor, men undervisar mest all vaken tid. Genom föredrag, TV och en lång rad böcker om odlingslandskapet och människorna som odlade. 2009 sammanfattade han mycken växande kunskap i boken *Blommor i bondebygd*, och nu berättar han vidare om människor och kultur i hembygden i den nya volymen *Stigar och vägskäl*.

Och medan de flesta historieböcker prisar stormännen så talar Gunnar om gräsrötterna. Bokstavligen, om folket som levde, lärde och älskade små steniga västgötska gårdar. De hade inte gått många år i skolan men lärt sig mycket mer av livet, allt noterade Gunnar Arnborg och återger nu, gärna på originalspråket. Ofta i form av västgöthistorier, då blir lärandet ett rent nöje.

Koskällor

Under åren har Arnborg inte bara gett ut böcker, han har också följt upp dem på olika sätt. Som när han och de andra två bakom klassikern *Mulens marker*, botanikern Åke Carlsson och fo-

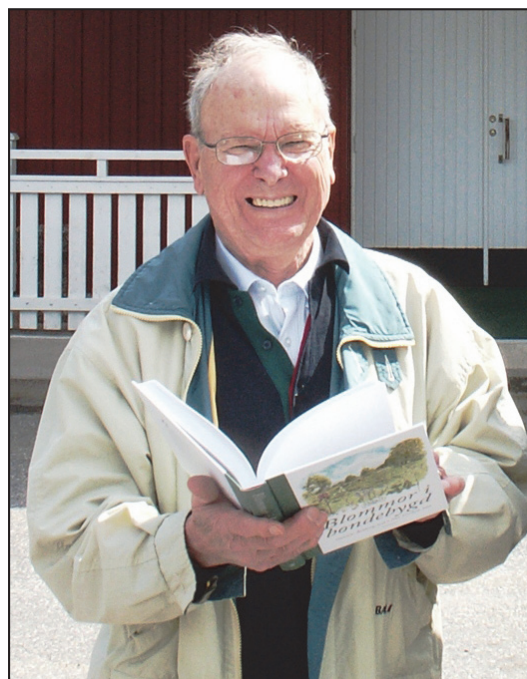
tografen Tore Hagman, delade ut koskällor som belöning till 23 föredömligt vårdade gårdar. Och koskällan var förstås inte tillkommen på en slump utan tillverkad av Åke Larsson i Marbäck efter en koskälla som hans farmor Augusta gjort i sitt bleckslageri. Till de belönade hörde Hulken i Stenum utanför Skara, en gård lika stenig som ortnamnet antyder. Där samlades under en följd av år Hulkens vänner för lärda strövtåg som fick mig att känna mig som elev på vandring med Linné. Gunnar Arnborg föreläste med botaniska kommentarer av andra lärda, gruppens poet hade välfunna dikter att illustrera med och ibland fick vi rentav en folkslig visa till enradigt dragspel. De försommaryra kalvarna lyssnade nyfiket, och puffade bara försynt när de tyckte att jag satt mig med kaffet mitt i deras mat.

Lärt och lättamt som alltid när Arnborg håller lektion. Så arbetar han också i den här boken. Gamla människors berättelser återges ofta på deras eget språk och är ofta förstärkta med en lämplig västgöthistoria. Men kulturen får också sitt. Poesi av finaste märke finns på sirligt handskrivna blad där Tomas Tranströmer präntat dikten *Efter en lång torka*. Han och 20 andra poeter skrev sina dikter i en gammaldags skrivbok med blå linjer, som sedan gavs ut i 20 000 ex 1977. Först året efter kom Tranströmers dikt i en egen diktsamling.

Säg inte annat än att landsbygden hänger med. I alla fall när Gunnar Arnborg lotsar oss i bondebygdens liv och kultur. En fantastisk bok för alla som gillar sin hembygd.

Hans Menzing

Stigar och vägskäl. Kultur i närmiljö. Författare: Gunnar Arnborg. Som även svarar för en stor del av illustrationerna. Förlag: Carlssons. 317 sidor med massor av illustrationer.

Författaren. Gunnar Arnborg med sin bok Blommor i bondebygd.

FLOBY ANTIKVIARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Fallet Engeström

För en del år sedan fick den s.k. »KB-mannen», Anders Burius, stor uppmärksamhet i media, och senare gjordes också en TV-serie om honom. Som bibliotekarie på Kungliga biblioteket stal han ett flertal rariteter, böcker som senare såldes på en internationell marknad. Pengarna användes för att bekosta en livsstil som en bibliotekarie normalt sett inte har råd med. Slutligen, när bubblan brast, tog han livet av sig genom att spränga sig och sin lägenhet i luften.

Det finns vissa paralleller mellan KB-mannen och fallet Engeström, men sammantaget framstår den förres förbrytelser som stilla susningar i jämförelse med vad Ragnar Engeström åstadkom under ett helt liv präglad av kriminalitet och lögn, allt med en hög svansföring genom vilken han lyckades att duperade omgivningen. Precis som Anders Burius valde slutligen Engeström att själv avsluta sitt liv i förtid. Burius specialiserade sig på böcker, men Engeströms stöldbegär var större och bredare, och innefattade allsköns antikviteter. Det var dock genom en bok som bubblan sprack alldeles.

Affärsmannen och boksamlaren Sven Hagströmer ropade 1996 in Isaac Newtons *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* från 1687, den s.k. »Principian», på Sotheby's auktionsverk. Boken är oerhört sällsynt och kostade vid inköpet 80 200 pund. Senare, vid en samling för bökkännare, visade Hagströmer upp sitt förvärv. En av de närvarande bibliofilerna kunde då snabbt konstatera att det inköpta exemplaret hade tillhört Säveskolan i Visby (tidigare läroverket), och sannolikt var stulen därifrån. Via Sotheby's fick man slutligen fram namnet på den som lämnat in boken till försäljning: Ragnar Engeström, som senare erkände att han stulit boken från skolan. För detta lagfördes han.

Stölden av Principian var inget isolerat snedsteg. Från tidiga år hade Ragnar Engeström ett stort intresse för numismatik – mynt. Med tiden byggde han upp en förnämlig samling, men det mesta var stulet eller bekostat genom stölder. Sin första »stöt» genomförde han redan i trettonårsåldern, då han stal ett stort antal mynt från Kungliga Myntkabinettet. Mynten betingade ett mycket högt värde. Han blev senare avslöjad, mynten

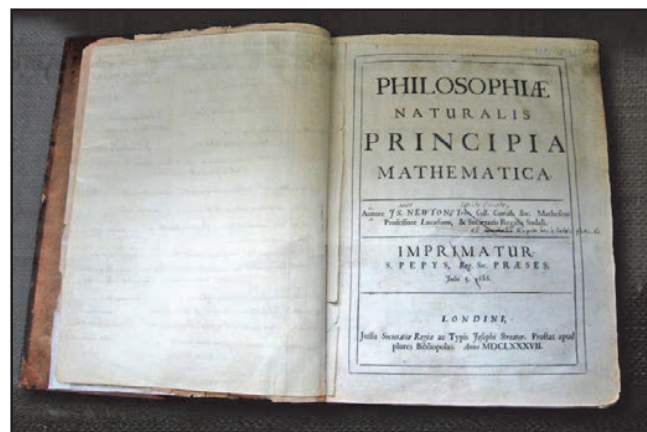
återlämnade och familjen lyckades avvärja någon direkt påföljd för stölden. Det framställdes som ett pojkestreck, men visade sig i backspegeln vara starten på en plundring av det svenska kulturarvet.

Från 1971 till 1996 var Ragnar Engeström anställd på RAGU, Riksantikvarieämbetets Gotlandsundersökningar. Gardell och Simander visar hur Engeström tack vare sina chefers tysta medgivande kunde arbeta mycket självständigt. Han tilldelades de bästa grävuppgifterna, vars resultat sällan redovisades eller dokumenterades. På så vis blev det svårt att avgöra vilka fynd som lämnats in och vilka som helt enkelt gick ut på den öppna marknaden.

Till den höga sociala svansföringen hörde inte bara stora och påkostade fester för Visbysocieteten i ett av Visby innerstads äldsta boningshus (på S:t Larsgränd), utan därtill föregivet släktskap med den adliga släkten von Engeström och gotlandssläkten Burmeister. Allt var påhittat, eller kanske önsketänkanden.

Strax efter att stölden av Principian uppdagades och när Engeström senare dömts för tillgreppet, tvingades han lämna Gotland. Genom äktenskap kom han till Regnaholms herrgård i Östergötland, i vilken hans hustru var delägare. Där kom han att under flera år iscensätta tre omfattande försäkringsbedrägerier som bestod i påstådda stölder av en stor mängd antikviteter och böcker. En del av det som påstods ha blivit stulet var påhittat, inte minst det stora biblioteket, men många antikviteter kunde senare påträffas runt om på Gotland i olika fastigheter, vilka närmast fungerade som Engeströms gömslen och depåer.

Än idag är det ingen som vet exakt vad eller hur mycket Ragnar Engeström stal. Utan att kunna bevisa det, anför författarna starka skäl för att det också var Engeström som 1986 stal den ovärderliga Havorringen, ett guldarbete funnet i Havors fornborg i Hablingbo socken. Ringen har aldrig återfunnits och man kan undra var den finns idag?

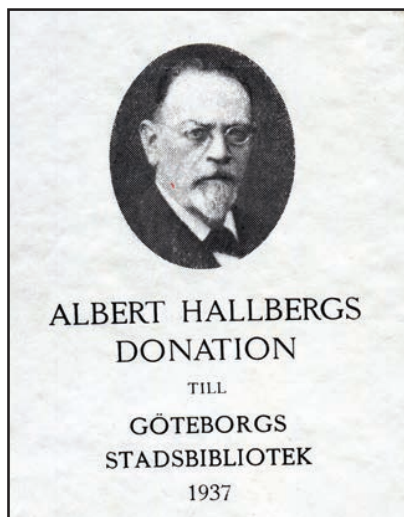
Gardell och Simander har gjort ett mycket grundligt arbete. Undersökningen bygger på en stor mängd intervjuer och genomgångna dokument. Boken blir till en detaljerad katalog över fallet Engeström och plundringen av det svenska kulturarvet. Detaljrikedomen blir slutligen en aning tröttnande, men mest av allt framträder en historia som är oerhört tragisk för alla inblandade.

Markus Hagberg

Carl Johan Gardell och Stefan Simander: **Fallet Engeström. Mannen som plundrade det svenska kulturarvet.** Romlid Förlag AB, Uppsala 2015, 410 sidor.

Albert Hallberg – boksamlaren som berikade Universitetsbiblioteket

”Tittar Albert Engström emot mig? Varför finns han i denna bok?” Så har många låntagare på Göteborgs Universitetsbibliotek (tidigare kallat Göteborgs Stadsbibliotek) frågat sig. När man öppnar en del av böckerna, ser man ett exlibris på främre pärmens insida. Från detta exlibris blickar Albert Engström låntagaren till mötes.

Exlibris med porträtt

Läsaren hajar till, men vänta. Detta är nog inte den berömda smälningen. Om man tittar nedanför porträttmedaljongen, läser man orden:

Albert Hallbergs
Donation
till
Göteborgs
Stadsbibliotek
1937.

Allt är skrivet med versaler (stora bokstäver), vilket som vanligt leder till att man något senare tar åt sig textens innehåll än om den hade varit skriven med omväxlande små och stora bokstäver.

Tullkontrollör och samlare

Många har undrat vem Hallberg var, men för mig var han en gammal bekant. På senare år hade han nämligen bott i Lackarebäck i min hemstad Mölndal, närmare bestämt på Lackarebäcksgård, där han hade fyllt en större trävilla med sina otaliga böcker. Albert Hallberg (1861–1937) var till yrket tulltjänsteman med titeln tullkontrollör. Han har dock gått till historien som samlare. Han samlade växter, frimärken, mynt, skalbaggar, fjärilar och annat, men boksamlandet tog överhanden. På grund av sitt samlande lämnade han staden Göteborg och flyttade ut på landet, närmare bestämt till gården Lackarebäck i grannstaden Mölndal (vid nuvarande Bergfotsgatan).

Bokdonation till Stadsbiblioteket

År 1914 flyttade tullkontrollör Albert Hallberg in i en av villorna, som hörde till gården. ”Från första ögonblicket, då jag trädde in genom dess dörrar, behagade den mig mycket, icke minst genom sina anseliga ”väggytor, som voro minst 3 à 4 gånger större än i min förra lägenhet, varigenom jag erhöll tillräckligt utrymme icke blott för min dåvarande boksamling utan

även för alla böcker, som jag sedermera förvärvat.” Hallberg var som sagt boksamlare, och han testamenterade sin boksamling till Göteborgs stadsbibliotek, som skulle äga rätt att ur hans bokhyllor efter hans frånfalle ”uttaga allt, vad denna institution därur kan använda.” Göteborgs Högskola hade starta sin verksamhet 1891 efter ett beslut från 1887. Ännu på Hallbergs tid var luckorna i stadsbibliotekets samlingar både många och besvärande, och hans frikostiga gåva betydde mycket för forskningen och högskolans vidareutveckling. Böckerna finns nu i Göteborgs Universitetsbibliotek, och ibland får man fram en bok med hans exlibris. Hallberg har dessutom efterlämnat välskrivna och intressanta memoarer, som behandlar bland annat hemmet i Lackarebäck, samt en bok om Goethe och en om den svenska avundsjukan.

Välfylld villa

Trots allt blev även den stora villan i Lackarebäck överfull av böcker. Några fotografier i Mölndals Hembygdsmuseum visar hur Hallberg levde. Även framför en av sina dörrar hade han satt upp en bokhylla. Framför en av sina kakelugnar har han satt upp en bokhylla, så att man inte kom åt eldöppningen. Hallberg var även konstitresserad, men på väggarna fick han inte plats med konst. Väggarna var upptagna av bokhyllor. På en av kakelugnarna har han dock satt upp en tavla. I vissa fall har han hängt tavlor på bokhyllorna. De hänger då framför en del av böckerna. Han kunde också hänga tavlor på bokhyllornas gavlar. Påfallande är att böckerna är inbundna, och att de har ordnats i långa rader med samma band. Bokhyllorna ser ut att vara mycket välordnade – men kanske något livlösa. I några fall fanns ett mellanrum mellan bokhyllan och taket. Då kunde han ställa vaser eller andra prydnadssaker här. Han hade också hängt några tavlor här uppe ovanför hyllorna. Uppenbarligen har han varit stolt över sitt välordnade och välsköta hem. En man vid namn John W. Johansson har nämligen tagit sex bilder i hemmet med dess bokhyllor och i två fall även med honom själv. En bild

visar Hallberg utanför villan i den välskötta trädgården. Dessa bilder finns nu som sagt i Mölndals Hembygdsmuseum.

Inget riktigt exlibris

Hallberg skänkte hela samlingen till Göteborgs Stadsbibliotek, som nu är Göteborgs Universitetsbibliotek. Många av hans böcker blev dubletter till redan befintliga böcker i detta bibliotek. De såldes, och för dessa pengar kunde man köpa böcker, som ännu saknades. Hans exlibris klistrades in i de böcker, som stadsbiblioteket införlivade med sina samlingar, men man har anledning att tänka sig, att hans exlibris klistrades in även i de böcker, som förvärvades för de inflytna medlemmarna. Ett exlibris är ju ett ägarmärke, som anger, att boken ifråga ägs eller har ägts av märkets innehavare. I detta fall behöver det inte förhålla sig så. Ej heller förekommer orden *ex libris* på detta ägarmärke.

Hallberg skaffade aldrig själv ett exlibris

Fastän Hallberg var boksamlare, ägde han under sin livstid aldrig något exlibris. Han skriver själv om exlibris i sina levnadsminnen: "Även ett exlibris är något, som jag anser som ett stort önskemål, vilket för mig icke har låtit sig realisera; dock icke så viktigt som en katalog. Det är alltid med glädje som jag i en nyanskaffad bok finner ett sådant, särskilt om det härrör från en känd eller märklig personlighet. Men ett exlibris bör vara ej blott ett ägarmärke, ingen blott etikett utan en prydnad för boken, helst ett litet konstverk och innebära något personligt för bokens ägare, vilket synes mig mera sällan vara fallet. Två hinder ha varit mig i vägen för anskaffandet av ett sådant, först den icke obetydliga kostnaden och sedan bristande tid och, som jag fruktar, uthållighet för dess anbringande." (Albert Hallberg, *Minnen och levnadserfarenheter av en samlare*, Gbg 1935, s. 179.)

Böcker har kommit på drift

Även universitetsbibliotek gallrar i sina samlingar. En bok med Hallbergs exlibris i skänktes till Mölndals Hembygdsmuseum år 1993 av den kände bokdoktorn Sven-Erik Johansson, som hade inköpt boken på Emmaus, en second-hand-butik på Hisingen. Av boken framgick, att föregående ägare hade förvärvat den 1980. Denna bok var säkerligen inte den enda, som hade lämnat Universitetsbibliotekets lugna bokmagasin. Även fler samlare bör därför ha möjligheter att komma över böcker med Hallbergs exlibris. Irrfärder utanför universitetsbibliotekens trygga värld kan vara mycket farliga för böcker i våra dagar. Hallberg var lyckligt lottad. Han visste, att en huvuddel av hans samling hamnade i förhållandevis tryggt förvar.

En läsande samlare

I motsats till många samlare, som enbart samlade böcker, läste Hallberg också flitigt i sin samling. Den kände mölndalsförfattaren Axel Möndell (1910-1996) skall få ge oss en avskedsglimt av den gamle boksamlaren och donatorn: "Övertullkontrollör Hallberg hade böcker även i köket, sades det. När han gick till spårvagnen, gick han och läste. På spårvagnen satt han och läste." Hallberg hade glädje av sina böcker. Han sörgde också för att många andra skulle få glädje av dem efter hans död.

Läs vidare

Johan Antonsson (täcknamn för Johan Albert Hallberg), Några ord om Goethe med anledning av Henrik Schücks framställning i hans allmänna litteraturhistoria, Gbg 1927.

Albert Hallberg, *Den Kungliga Svenska Avundsjukan*, Gbg 1931.

Albert Hallberg, *Minnen och levnadserfarenheter av en samlare*, Gbg 1935.

Sven Schånberg, "24000 band bokdonators minne" och "Blev inte miljonär", artiklar i: Göteborgs-Postens lördagsbilaga 2/2 och 1/3 1980.

Lars Gahrn

94-årig diktare från Skara kommer med femte boken

Roland Rahn kommer med en ny diktbok. Hustrun Hedvig är hans stöd i livet och i diktningen. Mellan dem står Sven-Olof Ask, som skrivit förordet till *Pandora II*.

Foto: GÖSTA KARLSSON

Roland Rahn i Skara är 94 år – still going strong! Så snart han lärt sig skriva började han att dikta och skriva vers. För drygt 60 år sedan kom hans första diktbok från trycket, *Pandora*. Nu har *Pandora II* utkommit.

Rahn kom till Skara år 1949 då han fått en tjänst på stiftskansliet. Han fick bostad i kanslibyggnaden, mitt i domkyrkomiljön. Det är också i den miljön han inspireras till sin diktning – det är vardagshändelser och inte sällan handlar det om människorna. Med här finns såväl Flask-Anders som Sme'n Hallin, båda välkända original i tider som svunnit.

Skrev i Skaratidningen

Det tog inte lång tid innan Rahns dikter började dyka upp i Skara Tidnings spalter:

- Ja, de flesta dikterna i mina böcker har publicerats i Skara Tidning, säger han.

Utöver de båda diktböckerna har Rahn skrivit tre böcker och nu är den fjärde på gång:

- Den ska komma till hösten och här skriver jag om forna kyrkor och kloster i Skara pastorat.

Genom sin tjänst på stiftskansliet hade han tillgång till ett enormt källmaterial och åtskilliga timmar har han genom åren ägnat åt att forska. En bok handlar om dopfuntar och nu är det alltså snart dags för byggnadshistoria.

Pensionerades år 1983

Under 36 år jobbade han på stiftet med skiftande arbetsuppgifter.

- Jag var lite av biskopens springpojke!

I tio års tid har han funderat på sina memoarer och skrivit:

- Men kanske de inte kan publiceras förrän 25 år efter min död - allt är ju inte snällt!

Den första diktboken, Pandora I, trycktes först i 1000 ex och sedan i nytryck ytterligare 500 ex. Alla är sålda. Den nya är tryckt i 500 ex.

Titeln Pandora är hämtad från den grekiska mytologien:

- Jag skulle ju vara lite märkvärdig, säger han skämtsamt, men med allvar i blicken.

Roland Rahn är alltså 94 år, men fortfarande sugen på att skriva.

- Det är ju tyvärr det enda jag kan göra. Sjukdomar har gjort mig handikappad för andra uppgifter.

Den första diktboken kostade 5 kr och priset för den nya blir 100 kr. För de pengarna får köparen 92 sidor med 70-talet dikter. Det är mycken trevlig läsning, inte minst för skaraborna - dikter skrivna under åren 1953 till 2014 i och om den rätta Skaramiljön.

Gösta Karlsson

RÄTTELSE

I senaste Meddelande nr 2 står det att Nääs slott ligger i Floda socken. Detta var fel. Nääs ligger i Skallsjö socken.

Antikvariat Asken

25.000 böcker i butik
10.000 böcker på www.bokborsen.se

Stockholmsvägen 30, Mariestad
0501-14373, 0739-446013
Öppet fre 13-18, lör 10-13

Riddarens Antikhandel
Säljer Köper Värderar Böcker Antikviteter
www.antikvariatriiddaren.se

Mariestadvägen 2
540 16 TIMMERSDALA
Hemadress: Katorp 4

Mats Bergström
Bokhandlare
kakelmats@telia.com

0706 747574 0511-81248
Öppet: mån-lörd

Edsvägen och Edsmärren

Edsmärren. Ur Carl Linnaeus, Västgötares 1746

Att det var viktigt att ha goda transportvägar för varor till och från Väner och Västerhavet berättar historien om Edsvägen och Edsmärren. Redan under tidig medeltid brukades vägen mellan Vänerns sydspets och Åkerström förbi vattenfallen i Rånnum i Västra Tunhems socken och Trollhättan (Stora Edet). Vägen fick en stor betydelse för svensk export av järn och en förutsättning för staden Brättes existens.

Vid Vänerns sydligaste vik, nuvarande sjön Vassbotten, växte under 1500-talet fram en handelsplats kallad Vassända. Namnet tolkas som platsen vid "vattnets ända". Handeln skedde vid den årliga frimarknaden "Morsmässomarknaden" den 8 september. Bönder från Dalsland och Västergötland samt köpmän från städer samlades och saluförde sina varor. Köpmännen fick jordbruksprodukter och bönderna erhöll eftertraktade importgods som salt, saltad sill, kryddor, glas, keramik, tyger och vin.

Ur handelssynpunkt hade Vassända ett mycket strategiskt läge. Här korsades vägen från det då norska Bohuslän till Skara och vägen från Dalsland. Vassbottenviken utgjorde slutstation för den sydgående vänersjöfarten. Varorna fick omlastas till hästforor vid Vassända för vidare transport på landsvägen, den s.k. Edsvägen till Åkerström.

Namnet Brätte tros komma från ordet "bratt" som på dalmål betyder backe eller brant och hänсыftar till platsens läge i backen på Grytåsberget ner mot Vassbottenviken. Brätte nämns i de skriftliga handlingarna för första gången 1556.

Att transporterna av varor över Väner och längs Edsvägen ökade vid mitten av 1500-talet berodde till stor del på skiftningar i den svenska utrikespolitiken. Sedan Gustav Vasas befrielsekrig hade Sverige en tyngande statsskuld till det mäktiga Lübeck. Dessutom ägde lübeckarna vidsträckta handelsprivilegier i Sverige. Vårt land kom senare att närma sig de holländska köpmännen.

Det främsta skälet till att Brätte erhöll status som stad torde vara det kraftiga ökandet av järnexporten. År 1590 utskeppades från Älvsborg till Tyskland, Nederländerna, Danmark, Skottland och Spanien sammanlagt 2172 skeppund, ca 296 ton järn.

I Brätte levde ca 350 -400 personer. Brätte har inte haft någon på förhand ritad stadsplan, utan bebyggelsen har fått växa

fram efter hand. Då inga avbildningar eller stadsplaner finns bevarade vet man inte mycket om hur den lilla köpstaden egentligen såg ut. En sentida skildring av staden, från 1700-talets början, ger prosten Harald Ullenius; ”Brätte var en vacker stad till dess Vänersborg blef funderat. Kallas ännu gamle staden, samt marknaden, som den 8 Septembris årligen hålles, Brätte marknad. Torghällen ligger ännu kvar, synas och lemningar af en hop stengator. Ringmuren som varit omkring stadens träkyrka synes ännu mycket grant. Kyrkogården eller grifteplatsen har varit söder om staden, och ligga der ännu några griftstenar behållne, men ingen hägn deromkring”.

År 1644 utnämndes Vänersborg till stad. Borgerskapet i Brätte var inte benägna att flytta till den nya staden. För att göra Brätte så otrivsamt, att ingen skulle bosätta sig där vidtog staden Vänersborg en rad åtgärder. All ölutskänkning i Gamla Brätte förbjöds 1645. Böter till dem som vägrade flytta. Grytåsberget gjordes till offentlig avrättningsplats. Sista flytten var 1647.

År 1607 invigdes Sveriges äldsta sluss i Lilla Edet. Detta innebar att Göta älv var segelbar till Åkerström och att transportererna längs Edsvägen ökade.

Enligt Brättes mantalslängd för år 1639 hade 16 borgare sin näring av Edsvägen och monopol på edskörlorna. Köpmän och speditörer i Värmland, Nya Lödöse/ Göteborg var nödsakade att överlämna transporter över ”Stora Edet” till vederbörande Brätteborgare. Var de förhindrade uppdrogs transporter till bönderna i Vassända gäll, de så kallade Edsbönderna, att biträda vid körsorna.

Brätteborgarnas monopolställning verkar ha medfört att godstrafiken hölls relativt dyrbar och inte alltid utfördes med tillbörlig aktsamhet om godset. Monopolet bevakades med alla medel av Brätteborgarna.

År 1665 transiterades via Vänersborg 18,405 skeppund järn (1 skeppund = 170 kilo) till Göteborg och 1,237 skeppund till Vänersborg från Värmland.

Vänersborg var den stora omlastningsstationen för hela godstrafiken till och från Vänern. Bryggepenningar erlades för till staden ankommande järn. Denna var stadskassans största tillgång, jämte bodhyra och andra avgifter i samband med Edskörseln. År 1665 utgjorde Edskörseln cirka trefjärdedelar av stadens inkomster. Transporterna engagerade nästan alla stadens invånare från prästerskapet ner till fattiga båtsmän och änkor.

Enligt kunglig resolution 1647 förbjöds lastning och lossning i Brätte. Först år 1670 flyttades verksamheten till Korseberget, beläget vid Vassbotten och närmare staden Vänersborg p.g.a. att Brätteviken slammade igen. Året därpå byggdes den stora bryggan och godkändes genom kunglig resolution 1672.

I slutet av 1600-talet klagade stadens köpmän över att lastplatsen vid Korseberget var av dålig standard, samt lämnade mycket övrigt att önska. Järnet förvarades på föga betryggande sätt och det var ofta utsatt för stöld. Saltet tog skada genom att bli liggande i dyn och bodarna var alldeles nedrutnade.

Drottning Kristinas förmyndarregering förbjöd formännen att använda släpor, i stället skulle det vara kärror, för att förbättra vägens kvalitet. På 1640-talet hade borgarna ca 200 hästar och Edsbönderna endast ett flertal. Långa karavaner av kärror med järn forslades till Åkerström. Återresan till Vänersborg fanns gods i tunnor, kistor och packningar. Godset innehöll dyrbara varor som: vin, russin, socker, specier, salt, torr fisk, tyger etc.

En förbättring av bryggan gjordes 1699 till en kostnad av 555 daler silvermynt. Stölderna fortsatte, särskilt järn var en begärlig bytesvara. År 1697 berättas att bönder från Dal på söndagarna besökte Brätte och där bytte till sig järn mot ost och smör.

Längs Edsvägen kunde formännen stärka sig med mat och brännvin vid krogarna.

Det fanns en ålderman som hade uppsikt över lastning och lossning samt över personalen. Den livliga rörelsen vid Korseberget med stöld ur bodarna, slagsmål och allsköns oordning tillhörde dagliga livet för åldermannen.

Det var ett ständigt problem med körselpenningarna. Det betalades 10 öre silvermynt i forlön, varav borgare som hade monopol på körningen tog 3 öre och bönderna fick nöja sig med 7 öre. Bönderna beklagade sig inför Karl XII när han 1718 besökte Vänersborg. Kungen höll med formännen att de skulle ha 10 öre och bad landshövdingen att se till detta. Vid 1719 års riksdag återgick körselbetalningen till 7 öre.

Kommersrådet Christoffer Polhem hade under kanalbygget 1718 förfasat sig över livet längs Edsvägen och han anförde vid 1720-års riksdag i ett memorial om inrättande av en kanal mellan Stockholm och Göteborg. Edsvägens dåliga rykte ”kunna igenom slussar i Trollhättan förebyggas”.

Carl von Linné skriver i sin Västgötaresa 1746, om besöket vid Edsvägen den 20 juli. Här körde Edsbönderna järnet, som kom från Vänern. Dagligen fick 600 hästar slita med den tunga lasten. Han beskriver Edsmärren som ett eländigt kreatur spänt för en simpel kärre. Här brukas inga tömmar utan hästarna går efter varandra. En arbetskarl ansvarar för 12-15 kärror och han går efter och ropar eller kastar sten. ”... desse märar weta artigt, at gå utur vägen för hwarandra, hwilket wanan lärdt dem”.

Vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Elvius besökte Trollhättan 1748, för att göra avmätningar och studera framdragnet av slussled förbi Trollhättefallen. Han kom även att anteckna något om livet på Edsvägen – den allra bästa samtidsskildringen av detta stora transportstråk. Han gjorde en utförlig beskrivning i ”Dagbok öfver en resa till Trollhättan”.

Han stannade till vid Åkerström och där fanns en lagerbyggnad med 22 rum för järnet. Säkert var dessa rum uppdelade för olika typer av järn och köpare, vilket underlättade lastningen. Han mätte Edsbåtarna som förde järnet till Göteborg på älven. De var 22 alnar långa och 7 alnar breda och gick 6 fot djupt och lastade 250 till 300 skeppspund. De var specialbyggda för denna frakt och han noterade att de hade fällbara master så att de kunde gå under Lejonbron för att komma till bryggan i Göteborg.

Han noterade att ”Man såg här de nätte wäl byggde edesbåtarne, i stället för de plumpe Vänerskutorne wid Korseberget”.

Han beskrev att järnet ankom till Korseberget i Vänerskutorna från Värmland. Järnet förvarades i en stor byggnad med utrymme för 100 000 skålpund. På en särskild brygga förvarades tunnagodset, som rullades ombord på skutorna. Bryggan var överhöjd med stora saltfat för vidare transport till Värmland och det visar hur betydelsefullt saltet var för hushållen.

Vid Elvius besök på Korseberget låg där invid järnbodarna 12 stycken tremastade skutor, medan en stor hop Edskärror stod och väntade på land. Här fanns över 100-tals fartyg, som ständigt gick på Vänern till och från Vänersborg. Ett fartyg lastade 800, 1000 eller upp till 1200 skeppund järn. Han berättade även att Edsbönderna nu fraktade sina varor betydligt snabbare utmed Edsvägen, eftersom det var känt att stora slussplaner förestod vid Trollhättan. Formännens uppgift var nu att sköta Edskörlorna och bevaka sitt intresse där, så att slussarna inte var nödvändiga.

Tunnagodset for illa av frakterna utmed Edsvägen. Tunnorna blev otäta av alla stötar och skakningar, då kärrorna dragits över steniga backar eller i djupa spår. En fjärdedels spill ur tunnorna var vanligt.

När båttrafiken kom i gång efter invigningen av slussen i Trollhättan 1800, var det slut med den 600-åriga transportleden ”Edskörlorna” längs Edsvägen.

Västgötalitteraturen som befriade trälar?

Frihetssymbol. Granne med Djäkneskolan står Bysons Frihetssten som stolt talar om Skaras Magna Charta.

Den som sneddar över Djäkneskolans gård i Skara kan inte undgå att se en pampig sten vid Järnvägsgränd där det storslaget talas om frihet och där det visas bilder på biskop, kung och träl. Dessutom talas det om Magna Charta Scarensis. Det är förstås ett försök att lyfta lagar från Skara till samma nivå som Englands berömda Magna Charta.

Just den engelska Magna Charta (det stora fördraget) har varit extra uppmärksammas denna sommar eftersom det är 800 år sedan den engelske kungen Johan utan land av adel och präster tvingades att skriva på ett avtal som tog ifrån kungen en del av makten, gav skattelättnader men också skydd mot godtyckligt fängslande. Det gör att Magna Charta inte bara ses som grunden till Englands parlament utan även som inspiratör till exempelvis FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna.

Avskaffade träldomen

Riktigt i den klassen är förstås inte Skarastadgan från 1335, den som ofta sägs ha satt punkt för träldomen i Sverige. Och skall vi vara ärliga så brukar hederstiteln Sveriges Magna Charta gå till ett frihetsbrev som skrevs när kung Magnus tillträdde 1319, och liksom den engelska förebilden så handlade Sveriges Magna Charta inte alls om frihet för trälarna eller vanliga bönder. Det handlade främst om stormännens rätt till skattefrihet och andra friheter gentemot kungen. Och det är ju sådana frågor som kommer först även i Skarastadgan, men där talas ju faktiskt om trälars frihet. Även om texten är svår att tolka.

Och även Skaras Magna Charta kan jubilera, den fyller 680 år. Stenen på Djäkneskolans gård höjgs av den historieintresserade konstnären Bertil Y Svensson, mest känd som Byson, och invigdes vid 650-årsjubileet 1985 av landshövding Karl Frithiofson.

Krönikebrunnen

Men naturligtvis var inte Byson först att uppmärksamma Skarastadgan. Redan orosåret 1939 invigdes professor Nils Sjögrens Krönikebrunn på Stora Torget, granne med Domkyrkan. Där

finns två scener som skall visa hur kung Magnus befriar trälarna. Längst upp finns en liten bild där han kommer ridande i spetsen för sitt följe. Lite längre ned ser man honom stiga av hästen och lyfta upp en man och en kvinna ur trälarnas förnedring.

Precis som när det gällde det engelska originalet så handlade det i Sverige om en svag kung som stormännen passade på att utnyttja. Att den svenske kungen var svag när Sveriges Magna Charta skrevs 1319 är inte märkligt. Magnus Eriksson var bara tre år när han blev kung, Europas mäktigaste treåring. Året innan har hans pappa, hertig Erik, mördats i Nyköpings gästabad, men nu upphöjs sonen Magnus till svensk kung. Den norska kronan ärver han via sin mor, prinsessan Ingeborg, den svenska får han genom val. Fast med förmyndare förstås, men hans mamma sitter med i både den norska och svenska förmyndarregeringen. Och driver storherrarna till vansinne, hon – ett fruntimmer – vill vara med och bestämma! Dessutom är hon bra på intriger så de har svårt att hantera henne. Hon förtalas, och bland annat anses hon vara barnslig, och det är kanske inte så konstigt, hon är fortfarande bara 18 år. Så i Skara hålls rader av möten där stormännen försöker enas om regler som skall sätta det besvärliga fruntimmeret på plats. Skara är kanske Sveriges viktigaste stad på den tiden.

Träldomsoket. Trälen får lyfta av sig oket och kedjorna efter beslutet i Skara.

Ung brud

Magnus Eriksson är kanske inte så märkligt ung när han blir kung som treåring. Mamma Ingeborg blev trolovad med en svensk hertig redan som ettåring. Tio år senare gifts hon bort, men mamma verkar ha varit mänsklig nog att låta dottern stanna i Oslo ett år innan hon släpps iväg till Lödöse för det egentliga bröllopet. Vid 17 är hon änka med två små barn. Fast hon hade det rätt bra ordnat. Som morgongåva när hon gifte sig fick hon Axevalla hus med län som underhåll, för trots det romantiska namnet så var morgongåvan egentligen en änkepension.

Så Magnus kan ha haft ytterligare skäl att söka sig till Skara när han skriver under Skarastadgan 1335, han svängde kanske

Kung Magnus. Kungen kommer personligen till trälarnas hjälp.

förbi Axevalla och hälsade på morsan. Fast ärligt talat så föredrog hon badortslivet i Varberg och där hade hon något av en huvudstad i ett litet västsvenskt rike som även omfattade delar av Danmark och Norge. Precis som hennes man haft en gång, och som hennes son får nöja sig med när han får sparken som kung. Nu var kungabesök vanliga i Skara på den här tiden, och unge Magnus Eriksson var extra flitig besökare. Skara låg mitt i hans gigantiska rike, och här fattade han många viktiga beslut. Men det är egentligen bara ett som blivit ihågkommet, det om att ingen född av kristna föräldrar fick vara eller kallas träl i Västergötland och Västmanland. Förbudet mot trälldomen presenteras också på ett sätt som passar domkyrkan, granne med Krönikebrunnen. Det sker till Guds och jungfru Marias ära, och till ro för min faders och farbroders själar, försäkrar kung Magnus.

Nyköpings gästabad

Att pappa och hans bror nämns särskilt är inte så konstigt, de båda svalt förmodligen ihjäl i en fängelsehåla efter Nyköpings gästabad, på order av sin bror kungen. Och om vi tycker att ordet "ro" verkar märkligt, så begrep alla på den här tiden. De olyckliga bröderna dog utan bikt och sista smörjelse, nog så allvarligt för goda katoliker, men jag tror förstås att Gud hade överseende med tanke på omständigheterna.

Moderna historiker är mer cyniska. Dels slår de fast att den märkliga sammankopplingen mellan Västergötland och Västmanland är en ren felskrivning, det handlar om Västergötland och Värmland som hade mycket gemensamt vid den här tiden. Förmodligen var inte beslutet så avgörande som det kan tyckas. I början av 1300-talet var trälldomen på stark tillbakagång, och beslutet i Skara var kanske mer ett konstaterande av vad som redan höll på att ske. Trälldomen avskaffade sig själv, inte av religiösa skäl som kung Magnus menar, utan helt enkelt för att det inte lönade sig. Det var mycket mer lönsamt att anställa folk.

Antagligen har det över huvud taget inte funnits så många trälarna här i blivande Sverige. Inte för att vi var humanare än andra, utan för att de oftast små gårdarna inte passade för den verksamheten. Kanske handlade det här mycket om husträlarna, inte minst om unga kvinnor som kunde bistå husmor med de tyngsta och tråkigaste sysslorna på dagen och husbonden med mer underhållande uppgifter på natten. Trafficking är ingen ny företeelse.

Trälarna fick man ofta vid krig och plundringar, så räknar man med att vikingarna hämtade hem åtskilliga trälarna under sina resor. Ibland kunde folk dömas till trälarna, eller rentav själva frivilligt bli trälarna för att slippa att svälta ihjäl.

Skarastadgan

Förmodligen har det funnits liknande, nu försvunna dokument från andra landsändar. Inte heller Skarastadgan finns i original, innehållet är känt via en avskrift från 1600-talet, och det är kanske då man förväxlat Värmland och Västmanland. Elaka historiker pekar också på att vi inte drog oss för slavhandel utanför Sverige långt fram i tiden, vilket understryker att det inte handlar om kristligt föredöme utan om ekonomi. Dessutom gällde friheten bara dem som var födda av kristna föräldrar. Hur kunde en slav köpt långt bortifrån bevisa det?

Men på Bysons Frihetssten finns förstås inte bara kung Magnus utan också en träl som lyfter av sig trälldomsöket. Trälarna kallas rentav Apolytrosis, ett uråldrigt kristet begrepp som slår fast att människan är friköpt (fast då handlar det väl om frihet från synder). Där finns också biskop Brynolf Algotsson avbildad, men då gäller det inte trälarnas frihet utan biskopens berömda barfotavandring från Lödöse till Skara med en tagg ur Kristi törnekrona.

Riktigt så allvarligt verkar man inte ha tagit bestämmelsen om trälarna på 1300-talet. Detta behandlas i den nionde artikeln i stadgan, långt efter viktigare frihetskrav, friheten för stormannsläkterna att få frihet från skatt.

Krönikebrunnen. Här vid Domkyrkan kan man ta del av en stor del av Skaras historia.

Skattefrihet

Så redan då gjorde de redan rika sitt bästa för att komma undan med skatterna. Fast på den tiden fick de betala i form av tjänstgöring under de ständiga krigen. I Skarastadgan har man kommit på att det även behövs skydd för änkor och faderlösa så att de inte plötsligt tvingas betala skatt när fadern dör. Sönerna får själva förtjäna skattefrihet när de blir tillräckligt gamla, änkan och döttrarna är skyddade fram tills de gifter sig. Och då klarade de sig oftast genom att gifta sig med en frälseman som redan hade skattefrihet.

Så visst skall vi vara stolta över Skarastadgan som lossar trälldomsbanden för alla kristna trälarna i Västergötland och Värmland, men ärligt talat så handlar det nog mest om stormännens frihet.

Hans Menzing

Styvt jobb vara styvmor

Katarina som änkedrottning av Sverige.

Katarina Stenbock från Torpa utanför Borås var 17 år då hon gifte sig med Gustav Vasa. Hon fick inga egna barn men tvingades under nästan 70 år tampas med nio styvbarn, varav i alla fall tre pojkar vållade ständiga bekymmer. Ibland var det blodigt allvar, som när äldste styvsonen Erik XIV i Sturemorden inte bara såg till att Katarinas lillebror Abraham dödades, utan dessutom flera släktingar på hennes mammas sida.

Och vid Linköpings blodbad försökte den besvärligaste styvsonen, hertig Karl, förgäves få en annan av Katarinas bröder avrättad. Men framför allt stred Karl, ibland med trupper, mot sin styvmor om de gårdar hon fått av Gustav Vasa för sitt underhåll. De gårdarna tillhörde enligt Karl egentligen honom, och Katarina hade lurat till sig dem när hon vakade vid den döende kungens sida de sista dagarna.

Gömde sig

Katarina var bara 16 år, enligt vissa källor bara 15, när den nästan 40 år äldre Gustav fick syn på henne och bestämde att hon skulle bli ny svensk drottning efter hennes bortgångna moster, Margareta. Kanske var Katarinas mamma delvis medskyldig. Hon hjälpte änklungen Gustav att ta hand om de kungliga barnen och lade kanske ett gott ord för sin dotter. Dottern lär inte ha varit lika intresserad av en man med massor av ålderdomskrämpor och utan de flesta av tänderna. Hon påstås ha flytt och gömt sig i parken när kungen kom för att fria, men liknande historier berättas också om moster Margareta (Gustavs andra hustru) som skall ha gömt sig i en kista och om släktingen Gunilla Bielke (Johan III:s andra fru), med sina 16 år drygt 30 år yngre än sin man.

Alla skall dessutom ha älskat andra, yngre män, men om historierna är sanna är svårt att veta. Dessutom var säkert dessa flickor inpräntade sen barnsben att de skulle gifta sig med den pappa valde, dvs den som var bäst för släkten. Och vad kunde vara bättre än en kung?

Mäktiga släkter

Katarinas släkt hörde till rikets mäktigaste både på pappas och mammas sida, och än mäktigare blev de tack vare drottningarna Margareta och Katarina. Så egentligen hade Gustavs söner Erik, Johan och Karl all anledning av oro sig för dem under sin tid som kungar. Där fanns många som ansåg att de passade minst lika bra som kung av Sverige.

Men främst skulle förstås Katarina hålla koll på de ibland besvärliga Vasadöttrarna. Väst var det förstås när Cecilia vid storesysters bröllop avslöjades i sitt rum tillsammans med en karl som knappt hade byxorna på sig. Då krävdes starka insatser av Katarina för att inte kung Gustav skulle misshandla dottern svårt. Och då skall vi minnas att Gustav beskyldes för att ha slagit ihjäl sin första fru, Eriks mamma. Men det är säkert inte sant.

I historieböckerna får vi egentligen bara veta att Katarina tvangs gifta sig med en 40 år äldre karl, men ärligt talat fick hon de verkliga bekymren under 60 år som änkedrottning att få styvbarnen att hålla något så när sams. Lite mer får vi veta i Karin Tegenborg Falkdalens nya biografi om Katarina, Vasadrottningen, men inte heller där får vi riktigt möta Katarina. Drömde hon om ett annat liv utan kungliga bekymmer, men kände sig tvingad av sin ärelystna släkt?

Hans Menzing

Vasadrottningen. En biografi över Katarina Stenbock 1535 – 1621. Författare: Karin Tegenborg Falkdalen. Förlag: Historiska media. 272 sidor.

Torpa stenhus. Längtrade Katarina hem till barndomens Torpa?

Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skaffa en egen prenumeration på *Mimers brunn* - arkeologi etnologi & historia i Västra Götaland

Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info: vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

Att vårda släktvapen i våra kyrkor.

Avsikten med boken var ursprungligen att dokumentera en genomförd restaurering av ett antal släktvapen som tillhör Falkenbergiska släkten. Sköldarna har sedan 1660-talets slut - 1670-talets början funnits i Hassle kyrka i Västergötland. Efter många års bearbetning av olika myndigheter lyckades släktföreningen få acceptans för att överta samlingen av anvapen från kyrkan.

Då jag tillfrågades om att dokumentera restaureringsarbetet kändes det otillfredsställande att enbart redogöra för lagning av trasiga delar, borttagning av flagad färg och ny bemålning av de snidade träsköldarna.

Boken ger därför även en bakgrund angående familjen på Börstorps slott, liksom Hassle kyrkas olika byggnadskeden där olika medlemmar av familjen medverkat. Jag har genom nytt arkivmaterial kunnat följa två av bröderna Falkenberg på deras resa i Europa under åren 1666-1668 tillsammans med sin "hovmästare". De två bröderna avled under resan och det är för dem som huvudbaner och anvapen kom att tillverkas. I ett avsnitt finns en kortare information om hur en dåtida adlig familjs begravningssceremoni gick till och hur släktvapnen, huvudbaner och anvapen, användes.

En av de centrala frågorna inför dokumentationen var: vem var träbildhuggaren? Det är ytterst få huvudbaner och anvapen som är signerade och trots decennier av arkivforskning inom Falkenbergiska släkten hade man inte funnit något material som angav ett namn. Vapensköldarna är tidstypiska för perioden 1660-1680 men trots min egen mångåriga forskning har jag inte funnit något material som pekat ut vem som kunde ha utfört dem.

Efter ytterligare letande i arkiv fann jag verifikationer kring en av brödernas begravning som genomfördes i Stockholm i december 1668. Här fanns både allt vad som skulle tillverkas, liksom kostnader för huvudbaner, anvapen, bärstänger mm. Papperet var undertecknat med en slarvig handstil: Hans Jerling. Namnet är bekant då han var en av de svenska bildhuggarna som arbetade för hovet, för Magnus Gabriel De la Gardie och för Erik Dahlbergh. Någon kvitterad räkning som gällt ett arbete med vapensköldar har inte återfunnits. Fyndet ger också en fingervisning angående flera av de samtida släktvapnen i våra kyrkor.

Kyrkokonservator Anders Darwall dokumenterade restaureringen av de femton anvapnen. I boken finns bilder tagna både innan restaurering och i färdigt skick, uppgifter angående storleken, nytillverkade delar, grundering och färgpigment. Ett av anvapnen saknades och det har nu nytillverkats av Thorleif Aiff som har signerat sitt arbete på anvapnets baksida!

Färgerna på sköldarna kan tyckas barockt starka och lysande men det var så 1600-talsmänniskorna såg dem i kyrkorna utan tre hundra års damm och smuts.

Detta privata arbete med anvapnen visar nu sköldar i sin forna prakt och vi har även fått bidrag till kunskap om en av våra mer kända svenska bildhuggare.

Inga von Corswant-Naumburg

Bert Moberg Antikvariat

Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.

Sökserbice av böcker.

Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.

Korrekt värdering

Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18

Antikvariatet i SKÖVDE

Döbelns Gata 1

Säljer beg.

BÖCKER och SERIETIDNINGAR
0500-41 06 56

Öppet ons-, tors- och fredagar 13.00 - 17.00

Björngatan 17 A • 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 • 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag - Fredag 13.00 - 18.00

Lördag 10.00 - 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Störst på Västgötalitteratur, Vätternböcker, Göta Kanal och Folke Dahlberg

Antikvariat Wettern, Göran Midman

Tunnbindaregränd 1 A, 544 30 Hjo

goran.midman@hjomail.se

0503-655895, 072-7414209

www.bokborsen.se

Kanalen som får pennor att flöda

Klassikern Juno, på Göta kanal sedan 1874. Har här just lämnat slussarna i Godhögen. Foto Ingemar Brink

För 200 år sedan grävdes det för fullt tvärs över Vadsboslätten, Indelta soldater gjorde grovjobbet. Göta kanal skulle förbinda Vänern med Vättern och Vättern med Östersjön.

Som trafikled infriade knappast kanalen förväntningarna. Men kanalen blev vaggan för modern svensk industri. Även på litteratursidan har kanalen gett upphov till ett ymnigt flöde av texter, allt från brev och tidningsartiklar till romaner och praktverk.

Den första gången som en båtled tvärs över Sverige nämns skriftligt är 1516, i ett brev från biskopen, politikern och lappskrivaren Hans Brask till riksföreståndaren Sten Sture d y. Brask ville se en kanal byggd tvärs över Östergötland. Det har till och med påståtts att han lät börja gräva i riktning Söderköping vid Roxens östspets, vid Norsholm.

Med åren har det blivit så mycket skrivet med knytning till Göta kanal att enbart den bibliografi som sammanställts vid Linköpings universitet omfattar 377 sidor. Förteckningen innefattar även en del andra kanaler, men ändå!

Göta kanals lugna vatten kan också ses om startpunkt för hela den enorma svenska deckarvåg som svept över världen. Det unga författarparet Maj Sjöwall och Per Wahlöö inspirerades på Göta Kanalbåt till deckaren Roseanna, den första i serien med polisen Martin Beck. Amerikanskan Roseanna hittas mördad ombord på kanalbåten Diana... Ingen annan bok med stark knytning till kanalen är så spridd i världen.

En bok som kunde ha blivit en kanalbok är *Det går an*, Carl Jonas Love Almqvists korta och för sin tid anstötliga jämställdhetsverk. Men trots att persontrafik var igång på kanalen 1838, när Almqvist skildrade Saras och Alberts resa från Stockholm till Lidköping, lät han paret fara med ångbåt till Arboga för vidare resa med hästskjuts genom Närke och Västergötland. Kanske passade det handlingens förlopp bättre?

Däremot lyckades Jules Verne åtminstone tangera Göta kanal när han skrev science fiction-romanen *En världsomsegling under haven*. Han lät huvudpersonen kapten Nemo beställa ramen för sin ubåt Nautilus från Motala verkstad. Det krävdes rejäla don i kampen mot havsvidunder. Sådant världsrykte för

kvalitet hade redan då industrin som skapats för kanalen. Juno och Wilhelm Tham, två av dagens tre klassiska kanalbåtar, kan så sägas vara släkt med självaste Nautilus. Rejälä don krävs också för att klara täta möten med kanalens grunda botten.

Även om fransmännen idag lyser med frånvaro på kanalen finns det ändå en fransk roman som bär kanalens namn. Jean-Baptiste Cherrier publicerade i Paris 1946 romanen *Göta Canal*. Västgötalitteratur för franskkunniga?

Det vimlar av historiska och turistiska skildringar av Göta kanal. Bland senare i raden finns Anders Hilmerssons *Den vidunderliga resan*, där det främst är bilderna som talar, med Juno på kanalen alldeles öster Lyrestad som paradbild.

En verkligt litterär resa längs kanalen 1953 bjuder författaren och konstnären Folke Dahlberg på. Här möts poetiskt med resekrönika, historik och någon liten samhällskritik. Dahlberg närde idén om en båtluffarbok i en anda som liknade Harry Martinssons. Den blev aldrig skriven, men Göta kanal bjuder på idén i mindre format. Dahlberg var från Askersund, bodde mycket på öar i Vättern. Mariestad var ett tag hemort – och i Sätla fick han avtjäna straff för mopedfylleri... En hel del Västergötland.

Dahlbergs bok är nyligen nyutgiven av Folke Dahlberg Sällskapet, med bas i Karlsborg. Idag ger boken också en historisk återblick till tiden då det vimlade av fraktfarkoster på kanalen.

De mest folkliga och spridda skildringarna av Göta kanal står dock filmvärlden för. I tre filmer med bland andra Janne Carlsson och Magnus Härenstam har en betydande del av den svenska skådespelarstammen fått kul och förhoppningsvis även lönande sommarjobb. Om detta kan betraktas som Västgötalitteratur är kanske tveksamt, i synnerhet som åtminstone den tredje filmen i serien helt tycks sakna manus.

Men räkna med att kanalen kommer att generera mängder av mer litteratur. Nu laddar Göta Kanal-bolaget för stort renoveringsprojekt som ska få kanalen att funka i 200 år till. Tid finns således för fortsatt skriftflöde.

Bok & Bibliotek

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok- och biblioteksmässan hålls på Svenska mässan i Göteborg den 24-27 september. Vår monter är liksom tidigare placerad i antikvariatsdelen av mässan, med monternummer B10:61. Skara Stiftshistoriska sällskap och Västergötlands fornminnesförening har i år monter D02:20.

Mässans öppettider för fackbesökare är torsdag 9-18, fredag 9-14. Då är entrépriset 240:- och 90:- för ungdomar (7-19 år). Allmänhetens tider är fredag 14-19, lördag 9-18 samt söndag 9-17. Entrépris 180:-. Ungdomar 7-19 år har entrépris 60:-. Happy hour söndag kl 9-10, 15-17, vilket innebär 130:- i entrékostnad (50:- för ungdomar).

OBS! Våra medlemmar har möjlighet att hos oss förhandsbeställa biljetter som gäller för ALLA DAGAR och tider. Dessa biljetter kostar i år 130:-/st och beställs i förväg via email: sven-olof.ask@tele2.se eller tfn 070-7426518 alt. 0511-16540 kvällstid. En biljett gäller för EN dag.

Beställda biljetter postas till resp. beställare och utnyttjade biljetter betalas i efterskott i vår mässmonter.

Staden Alingsås är känd för att ha gott om bagerier och kaféer. Orsaken till detta påstås vara det faktum att många av stadens kvinnor under 1900-talets början arbetade i bl a textilindustrin. Detta gjorde att de helt enkelt inte hade tid för bakning.

Nu har en bok om Bageristaden Alingsås kommit. Det är Pär Uno Ström, Eva Ringmann och Carina Håkansson som skrivit och berättar om bageriernas historia i Alingsås. Den förste bagaren lär ha startat år 1733.

Boken är givetvis rikt illustrerad. Utgivare är Fortuna förlag AB i Alingsås.

Boken kostar ca 240 kr och kan beställas på www.adlibris.com

Höstens bokauktioner

Kopparstick ur Suecia Antiqua

17 oktober och 14 november är datum för höstens bokauktioner. Vi fortsätter försäljningen ur Lars Kvarnemos samlingar. Ett par sällsyntheter kan vi redan nu avslöja; Sjuhäradsbygden av Manfred Flyckt och Ada Damm. Ett halvfranskt band i kassett. Thersners vackra planschverk över svenska herrgårdar (Fordna och närvarande Sverige, 1816-1823) tillhör inte vanligheterna. Två volymer säljs, den ena om Skåne. "Skånska Utsigter. Vue de Scanie" samt en volym med "Västergötland, Småland, Westmanland, Dalarna och Wermland". Hela 264 kopparstick ur originalupplagan av Suecia Antiqua finns med på auktionen.

Boka in dagarna i Din almanacka redan nu!

Båda auktionerna hålls i församlingshemmet i Stora Levene, utanför Vara.